

58. Klasik Arap Mizahında Çirkinlik¹

Şükrü DİNÇER²

APA: Dinçer, Ş. (2024). Klasik Arap Mizahında Çirkinlik. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö14), 1019-1038. DOI: 10.29000/rumelide.1455578.

Öz

Klasik Arap edebiyatı sahasında telif edilen zengin nevadir derlemeleri incelendiğinde, yüz çirkinliğine dair kaydedilen, bilimsel ve edebî açıdan incelemeyi hak edecek nitelik ve nicelikte anekdotik rivayete ulaşılmaktadır. Orta çağ Müslüman toplumu içerisinde her tür sosyal tabakada görülen çirkin karakterin ve mizahi figürün ele alındığı bu çalışma, sözkonusu dönem toplumlarının dinî yaşamları, kültürel kodları, gündelik yaşam biçimleri, hassasiyetleri, tabuları, siyasi anlayışları ve mizahı algılama biçimleri gibi çok çeşitli konularda önemli ipuçlar barındırmaktadır. Makalenin temel amacı, Arap mizah edebiyatında çirkinliğe dair kayda geçen zengin materyali, mizah ve folklor bağlamında Türk akademi çevrelerine tanıtmaktır. Diğer yandan edeb nükte müktesebatımıza önemli katkılar sağlayacağı kanaatinde olduğumuz bu makale, Türk mizahıyla Arap mizahının etkileşimine dair yapılacak karşılaştırma çalışmalara ışık tutmayı da hedeflemektedir. Makalede hicri III-XV. asırlar arasını kapsayan klasik dönemde Arap edebiyatı sahasında kaleme alınan eserler kaynak alınmıştır. Bu dönemde telif edilen her türden edebî eser taranmak suretiyle çirkinliğe dair kayıt altına alınan rivayetler tespit edilmiştir. Mizahi unsur içersin ya da içermesin çalışmanın amacına hizmet edebilecek hikâye, anekdot, nükte, hikemî söz, mesel vb. her nevi rivayet içerisinden bir seçki yapılmıştır. Muhtevayı daha anlaşılır ve estetik bir dille okuyucuya takdim etme düşüncesiyle ilgili rivayetlerin Türkçemize kazandırılmasında serbest çeviri tekniğine başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Arap edebiyatı, mizah, çirkinlik, anekdot, nükte.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale "Klasik Arap Edebiyatında Çirkinlik ve Fiziksel Kusurlar" isimli Doktora tezi çalışması kapsamında üretilmiştir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %11

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 21.02.2024-**Kabul Tarihi:** 20.03.2024-**Yayın Tarihi:** 21.03.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1455578

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Dr., Milli Eğitim Bakanlığı / Dr. Ministry of National Education (Bursa, Türkiye), dincersukru2520@gmail.com, **ORCID ID:** 0000-0002-7040-4479, **ROR ID:** https://ror.org/00jga9g46, **ISNI:** 0000 0001 2179 4856, **Crossreff Funder ID:** 501100013898

Ugliness in Classical Arabic Humor³

Abstract

When the rich collections of nawadir compiled in the field of classical Arabic literature are analysed, anecdotal narratives about facial disfigurement are found in a quality and quantity that deserve scientific and literary scrutiny. This study, which deals with the ugly character and humorous figure seen in all social strata in medieval Muslim society, contains important clues on a wide range of issues such as the religious life, cultural codes, daily life styles, sensitivities, taboos, political understandings and perceptions of humour of the societies of the period in question. The main purpose of this article is to introduce the rich material on ugliness in Arabic humour literature to Turkish academic circles in the context of humour and folklore. On the other hand, this article, which we believe that it will make important contributions to our literary acquaintance, also aims to shed light on comparative studies on the interaction of Turkish humour and Arabic humour. In the article, the works written in the field of Arabic literature in the classical period between the III-XV. centuries of Hijri are taken as a source. By scanning all kinds of literary works written in this period, the recorded narrations about ugliness were identified. A selection has been made from all kinds of narrations such as stories, anecdotes, witticisms, wisdom sayings, parables, etc. that can serve the purpose of the study, whether they contain humorous elements or not. In order to present the content to the reader in a more comprehensible and es-tetic language, free translation technique has been used in the translation of the related narrations into Turkish.

Keywords: Classical Arabic literature, humor, ugliness, anecdote, wit.

1. Giriş

Klasik Arap edebiyatında özel bir yere sahip olan mizah branşı, son derece zengin rivayet örnekleriyle Müslüman Arap halklarının hem edebiyat hem de kültür mirasına oldukça değerli katkılar sağlamıştır. Kadim dönem Arap kültür mirası içerisinde hem nitelik hem de nicelik bakımından değerli gördüğümüz çirkinlik teması makalemizin konusudur. Bu çalışmada çirkinliğe ilişkin kadim dönemde kayıt altına alınmış anekdotlar klasik edebiyat kaynaklarından taranarak derlenmiştir. Bu çalışmada sözkonusu rivayetlerin ışığında dönemin dini yaşam, ahlaki tutum, kültürel hayat, folklor ve siyaset anlayışına dair bazı değerlendirmelere de yer verilmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı, Önemi ve Yöntemi

Mizahın ilk formlarından sayılabilecek çirkin ve çirkinliği hicve dair örnekler Arapların kültür mirasında önemli bir yere sahiptir. İlk yazılı örnekleri Cahiliye Dönemi edebiyatında da görülebilen

³ **Statement (Thesis / Paper):** This article has been produced within the scope of the doctoral degree thesis titled "Ugliness and Physical Defects in Classical Arabic Humor".

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received – Turnitin /Ithenticatg, Rate: 11

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, Article Registration Date: 21.02.2024-Acceptance Date: 20.03.2024-Publication Date: 21.03.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1455578

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

klasik mizah yapma şekli, Arap edebiyatında nitelik ve nicelik olarak dikkat çekmektedir. Bu nedenle çalışmamızın öncelikli hedefi, çirkinlik bağlamında üretilen zengin materyali mizahi ve folklorik bağlamda Türk akademi çevresine tanıtmaktır.

Çalışmamızın bir amacı da klasik dönemde neredeyse her sosyal tabakadan insanın - kahraman ya da kurban olmak suretiyle- bu edebî malzemenin üretiminde sağladığı katkıya dikkat çekmektir.

Makalemizde çirkinliğe dair hikâye, şiir, mesel, hikemî söz, vb. pek çok anekdotik rivayet dilimize kazandırılmaktadır. Edebî nükte müktebatımıza katkılar sağlayacağı düşünülen bu durum, Türk mizahıyla Arap mizahının etkileşimine ilişkin ortaya konacak mukayeseli çalışmalara da ışık tutacaktır.

Müslüman telif geleneğinin ilk dönemlerinden itibaren Ahbâr ravisi, terâcim müellifi ve de mizah derlemecileri tarafından ilgi duyulan çirkinlik olgusu, hakkında çok sayıda rivayet bulunması bakımından önem arz etmektedir.

Genelde klasik dönemin mizah anlayışına dair önemli ipuçları barındıran makalemiz, özelde ise çirkinlere, klasik dönem Müslüman toplumlarında ne tür eleştirel ya da mizahi yaklaşımlar sergilendiğine ilişkin bazı ayrıntılar sunmaktadır.

Makalemizde hicri III-XV. asırlar arasında Arap edebiyatı sahasında telif edilen eserler kaynak alınmış, bu dönemin ürünü her tür edebî eser taranarak çirkinlik hususunda kayda geçen materyal tespit edilmiştir. Bu materyallerin konuyla ilgili manzum ve mensur kısımlarından anekdot, hikâye, nükte, mesel, hikemî söz vb. ibareler mizah unsuru içersin ya da içermesin kaydedilmiştir. Çalışma içerisinde çirkinlik temasıyla ilintili ayet ve hadislerden de zaman zaman istifade yoluna gidilmiştir.

Rivayet seçiminde modern dönemde kaleme alınan eserlerin gözardı edildiği çalışmamızda, çirkinlik temasına dair her nevi rivayet içerisinden bir seçki yapılmıştır. Bu seçkide yer verilen anekdotların, edebi-mizahi vurgusunun yüksek oluşuna veya tarihi açıdan önemli bilgiler ihtiva etmesine dikkat edilmiştir.

Makalede kaydedilen hikâye, şiir, hikemî söz, mesel vb. materyalin çevirisinde, muhtevayı daha estetik ve anlaşılır bir dille okuyucuya aktarma kaygısıyla serbest çeviri tekniği tercih edilmiştir.

2. Yüz Çirkinliği

Sözlükte “göze veya kulağa hoş gelmeyen, güzel karşıtı ya da hoş olmayan, yakışık almayan davranış veya söz” (Tdk. Türkçe Sözlük. <https://sozluk.gov.tr>. Erişim 18.02.2024) olarak tanımlanan çirkinlik, farklı toplumların kültür ve edebiyatında da buna benzer bir şekilde algılanmaktadır.

İslam öncesi Arap toplumunda genel olarak akrabalık bağına, fiziksel özelliklerine ve maddi kıstaslara göre değeri belirlenen insan, vahyin gelişinden sonra yaratılmış varlıkların en kıymetlisi (eşref-i mahlûkat) olarak görülmüş, değerinin de iman, amel ve ahlaki ilkelere bağlılığı ölçüsünde artacağı beyan edilmiştir. (Tin:4) – (Hucurât:13).

Kur’an-ı Kerim’de münafıkların vasıfları zikredilirken zahiren cazibedar olmalarına rağmen, ahlaken insanların en sefilleri olduklarına vurgu yapılmıştır⁴ (Münafikûn:4). Meşhur bir hadisîşerifte ise,

⁴ Ayetin tam meali şöyledir: Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler). Her güvültüyü

Allah'ın insanları sûretlerine (dış görünüşlerine) göre değil sûretlerine (içteki hislere) göre değerlendireceği ifade edilmiştir. (Müslim. 1916, VIII/11 - IV/1986, 1987); (Ahmed b. Hanbel, 2001, XIII/160).

Arap kültüründe, İslamın yaratılışa dair bazı ilkelerinden hareketle, görecelilik bağlamında çirkinliği kabul etmeyen birtakım anlayışların geliştirildiğini de söylemek mümkündür. Bu doğrultuda varlıklar âleminde çirkinlikten söz etmek mümkün değildir; oldukça güzel, daha güzel, güzel, daha az güzel şeklinde bir derecelendirmeden bahsedilebilir. Bu bakışa göre yeryüzünde “çirkin” beşer yoktur; her simanın, güzellikte bir üst ya da alt sınıfı vardır. (el-İsfahânî, 1999, 1/341); (Şeyho, 1913, 1/16).

Çalışmamızın esas bölümüne geçmeden önce Arapçada yüzdeki çirkinliği ifade etmek için kullanılan terimleri tablo halinde vermek faydalı olacaktır.

Yüz Çirkinliğini Tanımlayan Arapça Kavramlar

دِيمَمُ الْوَجْهِ / الْهَيْئَةُ / الْمُنْظَرُ / الشَّكْلُ / الصُّورَةُ / الْخُلُقُ / الْمَلَامِحُ / الْخَلْقَةُ
فَيْبِخُ الْوَجْهِ / الْمُنْظَرُ / الشَّكْلُ / الْهَيْئَةُ / الصُّورَةُ / الْمَحْيَا / الْمَلَامِحُ / الْخَلْقَةُ
مُسْوَةُ الْوَجْهِ / الْخَلْقَةُ / الْخُلُقُ / الشَّكْلُ / الصُّورَةُ / الْبِنْيَةُ
كِرِيَهُ الْوَجْهِ / الصُّورَةُ / الطَّلَعَةُ / الشَّخْصُ / الشَّكْلُ / الْمُنْتَوَسِمُ
بَشِيعُ الْمُنْظَرُ / الْخَلْقَةُ / الْهَيْئَةُ / الطَّلَعَةُ
شَنْبِيعُ الْمُنْظَرُ / الظَّاهِرُ / الْمَرَاةُ / الْهَيْئَةُ
جَهْمُ الْوَجْهِ / الصُّورَةُ / الْمَحْيَا
شَتِيمُ الْوَجْهِ / الْمُنْظَرُ / الْمَحْيَا
مُتَخَاذِلُ الْخُلُقِ / الْأَعْضَاءُ
سَمُجُ الْوَجْهِ / الْمُنْظَرُ
أَشْوُهُ الْوَجْهِ / الْخَلْقَةُ
مُتَفَاوِثُ الْخُلُقِ
فَطِيعُ الْمُنْظَرِ
سَيِّءُ الْمُنْظَرِ
جَافِي الْخَلْقَةِ
مُنْكَرُ الطَّلَعَةِ
مَمْسُوحُ الْقَوَامِ
مَسْبِيحٌ

Her ne kadar aralarında bazı nüanslar bulunsada yüz çirkinliğini ifade etmek üzere tabloda verilen kavramlar dilimizde şu şekilde karşılanabilir: Çirkin, meymenetsiz, suratsız, tipsisiz, tipten yana nasibi

kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar! (DİB Kur'an Yolu Meâli).

olmayan, tipi kayık, korkunç suratlı, itici, uğursuz, gudubet, ukubet, eciş bücüş, biçimsiz, iğrenç, uğursuz, çarpık, şekilsiz, kaba, bed, nahoş.

3. Etkili Bir Hiciv Enstrümanı Olarak “Çirkinlik”

Fiziksel kusurları sebebiyle insanlarla alay etme, hoşlanmayacakları lakaplarla onları anma ya da çirkinlikleri nedeniyle eleştirme İslam dininde hoş görülmemiş, hatta bu tutumları yasaklayıcı birtakım hükümler dahi getirilmiştir. (Hucurât:11).⁵ Buna rağmen diğer toplumlarda olduğu gibi kadim Müslüman Arap toplumunda bu hususlar azımsanmayacak oranda taşlama ve hicvin konusu olmuştur.

Araplar, yüz çirkinliğine dair hemen her durumu, mübalağa sanatına başvurarak ağır taşlamalarına konu etmişlerdir. Tipten yana nasibi olmayan kimselere yöneltilen eleştiriler, kimi zaman sıradan insanların dilinde hafif tonda ifadesini bulurken bazen de hicivde mahir nüktedanların ve ediplerin kaleminde, son derece güçlü bir silaha dönüşmüştür.

Bir diğer muhannes ise hac ibadeti sırasında Kâbe’de gözü yaşlı tövbe eden bir çirkin gördüğünde takılır: “(Nafîle *af dileme*) azizim, bu meymenetsizlikle sen ancak Cehennem ahalisinin yoldaşı olursun!” (İbn Hamdûn, 1996, 9/422); (el-Âbî, 2004, 5/190); İbn Hatîb, 2002, 327); (ez-Zemahşerî, 2017, s. 32).

İslam dininin, çirkinlik ya da fiziksel defoları sebebiyle insanların alaya alınmasının yanlışlığı hususunda bir takım ilkeler koymasına rağmen klasik rivayetlere bakıldığında, bu durumun Müslüman toplumlarda bazen dikkate alınmadığı tespiti yapılabilir. Nüktedan şahsiyetler başta olmak üzere pek çok halk tabakasından insanın, alay ve hicivlerini çirkinlere yönelttiği görülebilir. Bu tür eleştirilerin toplum tarafından değer verilen şahsiyetlerce yapılması ya da huzurda yapılan bu türden şakalara müsamaha göstermeleri ayrıca vurgulanması gereken bir durumdur. Hz. Hüseyin’in huzurunda meşhur nüktedan Eş’ab’ın (öl. 154/771) yaptığı ağır şakaya, Peygamber torununun hoşgörüsüyle yaklaştığını hikâye eden aşağıdaki anekdot bu duruma güzel bir örnektir:

Medâinî aktarıyor: Bir gün Hz. Hüseyin’in huzuruna giren Eş’ab’ın gözüne, son derece çirkin bir bedevi çarpar. Eş’ab: “Fesüphanallah” diyerek Hz. Hüseyin’e “İzin ver de şurackta, şu ucubenin suratına güzel edivereyim Hazret!” der. Hz. Hüseyin de Eş’ab’a müsaade eder. Söylenenleri dikkatle dinleyen bedevi, sadağından bir ok alıp yayını gerdikten sonra Eş’ab’ı hedefine oturarak “Yap da görelim” der ve ekler. “Ancak bilmelisin: Bu, poponun göreceği son defî hâcetin olacak!” Bunun ardından Eş’ab, Hz. Hüseyin’e dönerek şöyle der. “Affınıza sığınıyorum Efendim, sanırım kabız oluverdim!” (en-Nüveyrî, 2002, 4/29); (Tevhîdî, 1988, 3/80); (Âbî, 2004, 5/215).

3.1. Çirkin Eleştirisinde Ayetlerden Yararlanma

Klasik Arap mizahında, sıkça başvurulan mizah yapma biçimlerinden biri de nesir içerisinde bağlama uygun düşen bir Kur’an ayetininin bütününe veya ayet bölümünü zikrederek ya da şiirin bir bölümüne dercederek nükte yapmadır. Ayetlere vukufiyeti yüksek birçok nüktedan, Kur’an ayetlerine başvurmak suretiyle bir mizah usulü benimsemiş, hatta bu alanda ustaca edebî üretim ortaya koymuştur. Ülkemizde Kur’an ayetlerinden iktibasla nükte üretme sahasında birkaç popüler ve akademik çalışma yapılmıştır.⁶

⁵ İlgili ayet mealen şöyledir: Ey müminler! Bir topluluk diğer topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir. Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.

⁶ Bu alanda, Şener ŞAHİN - Hasan TAŞDELEN tarafından kaleme alınan *Kur’an’la Nükte*, yine Hasan TAŞDELEN’e ait *Kur’an’la Gülmek, Kur’an’la Ağlamak* adlı iki farklı eser ve Muhammed Efil tarafından hazırlanmış *Klasik Arap Edebiyatında Bir Mizah Tekniği Olarak Kutsal Metnin Gücünden Yararlanma* başlıklı basılmamış bir doktora tezi bulunmaktadır.

Edeb kaynaklarında çok sayıda anekdotta mizaha vesile kılındığına tanık olduğumuz Kur'an ayetlerinin, etki gücünün yüksek oluşu nedeniyle çirkin karakterinin eleştirisinde de kullanıldığını görmekteyiz. Mesela detaylı çirkin tasvirlerinde oldukça başarılı olan bedevi zümresinden bir şahıs, meymenetsiz suratlı evladını hicvederken bir ayetten ilhamla şöyle bir espri yapmaktadır: “*Vallahi yavrucuğum, sen bu suratla Kur'an'daki ‘Çocuklar dünya hayatının süsüdür’ (Kehf:46) ayetini adeta tekzip ediyorsun!*”⁷ (el-İbşîhî, el-1998, s. 261); (Zemahşerî, 2017, 4/260); (İbn Hatîb, 2002, s. 433).

Mizahi materyalin bir kısmında ise Kur'an metninin nüktedanlar arasında bir atışma vesilesi kılındığına tanık oluruz. Aşağıdaki anekdotta bir nüktedan kendisi gibi nükte erbabı dostunu Kur'an ayeti üzerinden çirkinlikle itham ederken, diğeri ise aynı yöntemle muhatabının farklı bir yönünü hicve konu etmektedir:

Hâlid b. Safvân bir gün, çirkinliğiyle maruf hiciv şairi Ferezdak'a “*Hatunların, gördükleri zaman tazimde bulunarak -yakışıklılığı nedeniyle- ellerini kesmeyecekleri hilkat garibesi Ebû Firâs' hoş gelmişsin!*” şeklinde onu selamlar.

Ferezdak'ın selama mukabelesi benzer bir üslupta olmuştur: Ey “*Kızının Şuayb'a (as.) 'Babacığım onu ücretle tut. Zira yanında çalıştıracağın güçlü ve güvenilir en hayırlı kimse o' demeyeceği gudubet timsali Ebû Safvân, hoş bulmuşum!*”⁸ (İbn 'Abdürabbih, 1984, 6/130); (İsfahânî, 1999, 2/307).

3.2. Bedevinin Çirkin Eleştirisi

Bedevi klasik Arap edebiyatında önde gelen mizahi karakterlerdendir. Çöldeki tabii yaşamın kendisine verdiği doğal selika ile ortam, kişi ve durum tasvirlerini başarılı bir şekilde yapabilen bedevinin, ön plana çıkan özelliklerinden biri de hicivde ustalaşmış olmasıdır. Bedevinin çevresindeki kişilerin adeta fotoğrafını çekercesine çirkinliklerini son derece detaylı ve sanathlı bir şekilde tasvir ettiği klasik rivayetler kayda değerdir. Mesela bir bedevinin, sevdiği bir kadını tasvir ederken kullandığı şu ifadelerdeki tahkirin, hem ahlaki hem de fiziksel açıdan olduğu anlaşılmaktadır:

İki kulağın kepeç, gözlerin patlak, ahlakınsa yerlerde. Safsatadan hoşlanır, karnın doyunca şımarır, aç olunca çığırır, güzele burun kıvrır, çirkinine ise selam durursun. Tazim edeni tahkir, tahkir edeni de tazim edersin! (İbn 'Abdürabbih, ts., 168 - 1984, 4/45); (Ahmed Zeki Safvet, ts., 3/296).

Bedevi karakterinin çirkin eleştirisine ilişkin kaynaklarda aktarılan anekdotik materyalde ana karakter genel olarak “erkek” ise de bedevi kadının merkeze alındığı mizahi rivayetler de görülmektedir. Ressamın tuvaline aksettirdiği nesne misali, ana teması tahkir olan bir hikâyede bedevi bir kadın tarafından başarılı bir çirkin kadın tasviri şu şekilde yapılmıştır:

Bedevi bir kadın, Abbasi halifesi Mehdî'nin kızı Hamdûne'yi ziyarete gitmiş. Saraydan ayrılışı sırasında çevredeki meraklılar prensesin nasıl bir hanımefendi olduğunu sormuşlar. O da lafını esirgmeden tasvire başlamış: “*Vallahi servi boylu insan çok gördüm fakat onun gibi sırtına pek tesadüf etmedim. Göbeği sanki yağ tulumu, göğüsleri adeta yüce dağ misali, poposu kâğıt kadar*

⁷ Bedevi burada Kehf Sûresi'nin 46. ayetindeki

(الغَالِ وَالْبُؤُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا)

Servet ve oğullar dünya hayatının süsü zinetidir.

İbaresine zarif bir gönderme yapmaktadır.

⁸ Yusuf sûresindeki kıssaya göre Züleyha Hz. Yusuf'a âşık olduğu için kendisini knayan şehrin ileri gelen kadınlarına ziyafet hazırlamış ve ona içeriye girmesini emretmiştir. Hz. Yusuf'u karşılarında gören kadınlar güzelliğinden adeta büyülenmiş, farkında olmadan ellerini kesmişlerdir. Anekdotta Halid b. Safvân Yusuf sûresi 31. ayetin bir bölümünü hatırlatarak kadınların Ferezdak'daki çirkinlik sebebiyle kendisi için tazimde bulunup ellerini kesmeyeceklerini ifade etmiş olmaktadır. Ferezdak ise bir başka Kur'an ayetine (Kasas:26) gönderme yaparak hazır cevaplılıktaki ustalığını sergilemiş, Halid b. Safvân'ı güvenilmez ve hayırsız bir insan olduğu konusunda hicvederek müşâkele yoluyla intikam almıştır. İlgili kıssada, hayvanlarının sulanmasında kendilerine yardımcı olan Hz. Musa'nın ücretle tutulması hususunda, kızlarından biri, babaları Hz. Şuayb'a ricacı olmaktadır.

ince, yüzü ise kabarıp hasmıyla kavgaya tutuşmuş tipi kayık bir horozdan farksız!” (İbn ‘Abdürabbih, ts., 1/168); (el-‘Askerî, ‘ts., 4/40); (el-Kâli, 1926, 2/154).

4. Evlilik Hayatında Çirkin Eşler

Klasik *edeb* kaynaklarında evlilik temasına dair kayda geçen hikâyeler incelendiğinde, mizah edebiyatının eğlenceli temalarından birine tesadüf edilecektir. Evliliğe ilişkin kaydedilen rivayetlerin geneli mizahi açıdan son derece renkli ve mizah kalitesi yüksek anlatılar şeklinde karşımıza çıkar. Nikâh-nişan merasimleri, karı-koca çekişmeleri, efendi-cariye arasındaki ilişkiler, boşanma davaları, cinsel yaşamla ilgili bazı tecrübeler vs. bu hikâyelerin konuları arasında yer alır. Konuya, eşlerin çirkinliği açısından yaklaşıldığında ise, ilgili hikâyelerin kimi zaman eşlerden birinin, yer yer de iki tarafın çirkinlikleri üzerinden kurgulandığını görmekteyiz. Bu durumun efendi-cariye ilişkilerinde de farklı olmadığı yine rivayetlerden anlaşılmaktadır.

Karı-koca iki tarafın da çirkin oluşunun mizahi açıdan değerlendirildiği evlilik hayatına ilişkin çok sayıdaki hikâye klasiklerde kaydedilmiştir. (Günday, 2013, s. 57). Bu hikâyelerden birinde, karı-kocanın çirkinlik bakımından tam uyumu şöyle aktarılmıştır örneğin:

Bir adam oldukça çirkin bulduğu bir kadın hakkında “*Şu hilkat garibesiyile aynı yastığa baş koyanın yazık acırım haline!*” şeklindeki ifadelerinin ardından, en az karısı kadar çirkin bir surata sahip kocasını fark edince “*Meğer tencere yuvarlanmış da kapağını bulmuş*” deyivermiş. (İsfahâni, 1999, 2/235).

Eşlerden tek tarafın çirkinliğine örnek bir anekdotta, güzel kadının nasibine düşen çirkin koca, dışarıdan bakan bir gözle, Allah’ın musallat ettiği bir bela olarak yorumlanmaktadır. Aynı zamanda Kur’an’la nükteciliğe güzel bir örnek olarak sunabileceğimiz hikâye şöyledir:

Musa b. Mus’ab cariye görmek için Medine’de alımlı bir kadının konağında misafir olmuş. Konağın *avlusunda* çevredekilere emirler yağdıran son derece çirkin bir herifi görünce, kimliğini billmediği ev sahibesine o tipi kaygını kim olduğunu sormuş. Kadın “*kocam*” dediğindeyese şöyle deyivermiş:

(إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ)

Doğrusu biz Allah’a aidiz ve kuşkusuz O’na döneceğiz (Bakara: 156). (İbn ‘Abdürabbih, 1984, 4/141).

Erkek tarafının çirkin oluşunu konu alan bazı anekdotlarda, kadınların bundan hoşnut olmadıkları teması öne çıkartılıyor görünse de dönemin sosyolojik gerçekleri, eşler arasında zaman zaman yaşanan polemikleri erkeğin lehine bir zafer olarak kaydetmiştir:

Çirkin mi çirkin bir adam eşsiz bir güzelliğe sahip eşine “*Şu fani dünyada senden daha güzeli yok benim için!*” diyerek iltifat etmek isteyince karısı “*Benim için de senden daha sevimsizi*” şeklinde mukabelede bulunmuş. Karısının sözlerinden gururu incinen adam lafını esirgememiş “*Hoşlandığımla beni ödüllendiren iğrendiğinle de seni cezalandıran Allah’a sonsuz şükürler olsun*”. (İsfahâni, 1999, 2/235).

4.1. Çirkinliğin Eş Seçimine Etkisi

Yüz güzelliği, fiziksel ölçülerdeki oranın ideal oluşu, mimikler gibi hususlar tüm beşer topluluklarında eş tercihinde ve yuvanın kurulmasında öne çıkan temel kriterlerden kabul edilmiştir. Klasik Arap edebiyatı kaynaklarının bu evrensel realiteye de mizahi bağlamda ilgi duyduğu anlaşılmaktadır. Çirkinliğin evliliklerin tesisinde negatif yönde fonksiyon icra edişi, meşhur nedim nüktedan Ebü’l-‘Aynâ (öl. 283/896) ile nişanlandığı kadın arasında cereyan eden bir diyalogta şöyle anlatılır örneğin:

Ebü'l-'Aynâ anlatıyor: Kadının birine talip olmuşum. O şıllık beni çirkin bularak teklifimi reddetmiş. Bunun üzerine ben de şu beyti karalayıp hemen kendisine yolladım:

فَإِنْ تَنْفِرِي مِنْ فُجْحٍ وَجُحَى فَبِئْسَى أَرَيْتُ أَدِيبٌ لَا غَيْبٌ وَلَا فَدْمٌ

Yüzüm çirkin diye benden uzak duruyorsun

Ben de ebleh ahmak değil edip bir dâhiyim

Bunun üzerine hatunun cevabı şu olmuş: “*Kendime ben koca arıyorum, divan kâtibi değil!*” (Nüveyrî, 2002, 4/21); (İsfahânî, 1999, 2/226); (Âbî, 2004, 4/190); (İbn Hamdûn, 1996, 7/246).

4.2. Çirkin Eşe Sabretmeyi Rasyonelleştirme

Evliliklerin tesisinde, her iki tarafta da aranan asalet, güzellik, mal varlığı ve ahlak gibi hususlardaki denklik kriteri, gerekli şartlardan kabul edilmiştir. Bazı evliliklerde ilgili kriterlerden biri ya da birkaçı sağlanabilse de genellikle bu ideale erişmek pek mümkün olmamaktadır. Klasik kaynaklardaki bir bölüm mizahi anekdotun konusu da güzel kadın- çirkin erkek ya da çirkin kadın-yakışıklı erkek düalitesinin ortaya çıkardığı komik senaryolar.

Ayrıca dikkat çekilmesi gereken noktalardan biri, sima güzelliğinden mahrum olan eşlere sabretmenin Allah katında mükâfata vesile bir durum olduğu temasını işleyen hikâyelerin varlığıdır. Mesela aşağıdaki anekdotta, çirkin kocaya bir ömür katlanmak, Cennet’i hak etmek için yeterli sebep sayılmıştır:

Kendisindeki cazibenin, kocasındaki çirkinliğin farkında olan bir kadıncağz “*Haydi ikimize de müjdeler olsun sen de ben de Cennetliğiz!*” demiş.

O kanaate nereden vardığını soran kocasına açıklamış: “*Senin gibi bir meymenetsiz suratlı nasibime düştü, ben de buna tahammül ediyorum. Senin nasibineyse benim gibi bir dilber düştü, sen de bunun için şükrediyorsun. Şu durumda Hz. Peygamberin bir sözünü hatırlatırım sana: Hem sabreden hem de şükreden Cennettedir!*” (İbnü'l-Cevzî, 1997, s. 144 - ts., s. 210); (Tevhidî; 1988, 5/54); (İbn Hamdûn, 1996, 9/404); (İsfahânî, 1999, 2/235); (İbn Asâkir, 1951, 43/91).

Yukarıda aktardığımız hikâyede olduğu gibi kimi rivayetlerde çirkin eşe sabır gösterme doğrudan mükâfat sebebi sayılırken bazı anekdotlarda ise işlenen bir günahın kefareti şeklinde değerlendirilmiştir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi:

Muhammed b. İbrahim el-Mevsilî (öl.188/804) aktarıyor: Bir yolculuğumuz sırasında Arap köylerinden birinde şaşı gözlü, uzunca beyaz sakalıyla oldukça çirkin bir adamın, ay parçası gibi karısını dövdüğüne tanık olmuştuk. Haddini bildirmek üzere hışımla adamın üzerine tam yürüyecekken, karısının sözleriyle adeta şok geçirdik: “*Kocamı ezdirmem kimselere. O benim işlediğim bir günahın kefareti. Sevabına karşılık Allah ona mükâfat olarak beni verdi, bir günahıma bedel olarak da bana onu musallat etti!*” (eş-Şîrvânî, 1907, s. 4).

5. Çirkin ve Ayna

Bir şahsın yüzüne çirkinliğini vurmada objektifliği elinden bırakmayan yegâne araç olan ayna, çirkin edebiyatının önemli unsurlarından biridir. Çirkinin, yüzleşmek istemediği realitesini suratına çarpan bu objeye ilişkin aktarılan hikâyeler, yarı tarihi yarı efsanevi unsurlar içerir. Çirkin edebiyatına dair kayda geçen bir grup anekdot, güzellikten yoksun insanların aynaya baktıkları sırada takındıkları ilginç tavırlara odaklanır.

Örneğin çirkin-ayna düalitesini konu alan meşhur bir hikâyede, bir çirkinin gudubet timsali tabiatını “ahsen-i takvim”⁹ olarak değerlendirdiğini görürüz. Ayrıca bu rivayet, mizahın yaratılmasında etkin faktörler içerisinde dini kavramların ne şekilde araç haline getirildiğini gösteren ilginç bir belgedir:

Hilkat garibesi bir adam aynanın karşısına geçerek “*Beni mükemmel şekilde yaratan Rabbime hamdü senalar olsun ki; katından kimselere nasip olmayacak bir güzellik bahşetmiş aciz kuluna*” diye yaratılışıyla övünüyor. Babasının bu haline tanık olan oğlu evden çıktığı esnada dışarda bir adamla karşılaşmış. Adam çocuğa babasının nerede olduğunu sorunca çocuk şöyle bir cevap vermiş: “*Nerede olacak babam, içerde; aynanın karşısına geçmiş, Allah’a iftira atmakla meşgul!*” (Âbî, 2024, 5/226 - 5/192); (İsfahâni, 1999, 2/307); (İbn Kayyim el-Cevziyye, 1989, s. 143).

Müslüman bir toplumda dinî şuurla ve dinî pratiklerle yetişen bireyler gibi nüktedanlar da çeşitli vesilelerle dinî argümanları öne çıkarmaktadırlar. Mesela aşağıdaki tarihi hikâyede, aynaya bakan çirkinliğiyle şöhret bulmuş Ebû Şirâ’a, ontolojik bir gerçeklik olarak çirkinliğinin gayet farkındadır. Ne var ki her şartta şükretmeye koşullandığı için bu durumu mizah üretiminde bir enstrüman olarak kullanmaktan geri durmamaktadır. Onun sonraları neredeyse bir mesel halini alıp dillere pelesenk olan meşhur sözü şöyledir:

Bir defasında çirkinliğiyle meşhur Ebû Şirâ’a, elindeki aynaya uzunca bir süre baktıktan sonra şu duayı yapmış:

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا يُخَمِّدُ عَلَى الْمَكْرُوهِ سِوَاهُ (غَيْرُهُ).

Bahşettiği çirkinlikten dolayı kendisine şükretmenin dışında çaremiz olmayan Cenâb-ı Allah’a sonsuz hamdü senalar olsun! (İsfahâni, ts., 23/33); (İsfahâni, 1999, 2/308); (Tevhîdî, 1988, 8/71); (el-Eftasî, 2015, s. 202); (es-Se’âlibî, ts., s. 1259).

Ayna-çirkin düalitesini ele alan bazı hikâyelerde ise, çirkinlerin aynaya bakarak ucube suratlarını gördükleri zaman morallerini düşürmek yerine içinde buldukları durumu esprilerine malzeme yapmaları işlenir. Buna ilişkin seçkin bir örnek şöyledir:

Tescilli ahmak ve de son derece çirkin olan Ebû Muhammed es-Saydalâni bir defasında aynaya baktığı sırada kendini tutamayarak başlamış gülmeye. “*Kendisine Hayrola, ne diye gülüyorsun?*” denilince de şöyle demiş: “*Ben gülmeyeyim de kimler gülsün, şu nadide surata bakar mısınız!? Uzaktan görünüşü yakın plan görüntüsüne kıyasla pek bir şahane!*” (Âbî, 2004, 8/196).

6. Zahiri ve Bâtını Güzellik ya da Çirkinlik

Şair ve edipler ele aldıkları bütün temaları daima en estetik biçimde ifade etme çabası içerisinde olmuşlardır. Pek çok edebiyat ürününde, insan başta olmak üzere varlıkların dış güzellikleri ele alınırken, bazılarında ise insanın huy ve ahlak güzelliğini kapsayan bâtını güzelliğine odaklanılmıştır.

İslam dininde de bâtını güzelliğin kıymeti ayet ve hadislerle ortaya konulurken dinin tabileri iç güzelliği incelemeleri konusunda teşvik edilmiştir. Bu çerçevede, içe yansımayan maddi güzelliğin geçiciliği vurgulanırken, dış görünüşü [مَظْهَرٌ] ön plana çıkarılıp da iç dünyayı [مَحْبَرٌ] önemsemeyenler eleştirilmiştir. Bu bağlamda tip [حُلُقٌ] ile huy [حُلُقٌ] lafızları arasındaki fonetik yakınlığın iç-dış dünya düalitesini ele alma hususunda işlevsel olduğunu belirtmek gerekir. Aşağıdaki ibare tam da buna uygun düşen edebî bir betimlemedir:

فَلَانَ دَمِيمِ الْخُلُقِ كَرِيمِ الْخُلُقِ؛ وَلَيْنَ أَمْرَتْ أَوْرَاقُهُ لَقَدْ خَلَا مَدَافُهُ.

Falancanın tabiatı çirkin ama huyu güzel

9 İnsana Allah tarafından verilen en güzel ve en mükemmel biçim.

Yaprakları acı ise de (meyvesi) leziz (İsfahânî, Râgıb. 1999. I/343).

Fiziksel güzelliklerden yana kısmetsiz oluşu pek çok boyutuyla ele alan Arap mizahı, bânîni çirkinliğe de kayıtsız kalamamıştır. Örneğin bu bağlamda kaydedilen bir anekdotta, zahiri çirkinliğin nedeni bânîndeki çirkinliğin insanın yüzüne yansması olarak değerlendirilmiştir:

Bir gün Halife Me'mûn askerlerini teftiş ettiği sırada çirkin bir neferi farketmiş. Onunla konuştuğunda ise adamın kem küm ettiğine şahit olmuş. Hemen tezkeresini vererek şöyle demiş: “İyi bir gönül dışı vurduğunda insanın simasında güzellik olarak tezahür eder. İçte kaldığıdaysa güzel konuşmasına neden olur. Bakıyorum da, bu adamın hem zahiri hem de bânîni güzellikten mahrum!” (İsfahânî, 1999, 1/342); (el-Berkûkî, ts., 1/1619).

Tavsiye kültürü Müslüman toplumlarda öteden beri hep önemli bir yere sahip olmuştur. Gerek dinin kutsal kitabı Kur'an ayetlerinde, gerek Hz. Peygamberin ve ilim-irfan erbabının hikmetli sözlerinde tavsiye, Müslüman toplumun zihni ve ahlaki olarak inşa edilmesinde önemli bir rol icra etmiştir. İslam büyüklerinin nazım ve nesir türünde ortaya koyduğu tavsiyeler de klasik Arap edebiyatının nadide ürünleri arasında yerini almıştır. Bu çerçevede, çirkin edebiyatında zahiri ve bânîni çirkinlik ya da güzellik olgusu epey işlenmiştir. Mesela tıbbın babası olarak tanınan ünlü hekim Hipokrat'a atfedilen aşağıdaki veciz ifade aynı zamanda anekdotik bir karakter de taşır:

Aynaya baktığında karşısında güzel bir suret gören akıllı kişi, yaptıklarıyla kendini çirkinleştirmesin; aynada çirkin bir çehre gören kişi ise iki çirkinini bir araya getirmesin! (Âbî, 2004, 7/25); (Se'âlibî, 1981, s. 175); (Şeyho, 1913, 2/158).

Arap mizah edebiyatında çirkinliğe ilişkin kayda geçen anekdotik rivayetlerin genelinde fiziksel kusuru olan kimselerle ya alay edilme yoluna gidilmiş ya da bu Allah vergisi durumlara eleştiriler getirilmiştir. Bununla birlikte gönül güzelliğinin simadaki çirkinliği bertaraf ettiği yaklaşımı ön plana çıkaran bazı çirkin hikâyeleriyle de karşılaşmak mümkündür. Aşağıdaki rivayet zahiri olarak çirkin birinin ahlaki vasıflarına odaklanıldığını gösteren güzel bir örnektir:

Hikmet ehlerinden biri, çirkin çehreli bir delikanlıdaki ahlaki meziyetleri görünce dilinden şu ifadeler dökülvermiş:

قَدْ عَفْتُ مَخَاسِنُ أَدَبِكَ مَقَابِحَ وَجْهِكَ، وَمَا أَنْصَفْتُ أَدَبَكَ وَجْهَكَ، وَلَا وَجْهَكَ أَدَبَكَ!

Siret güzelliğinin suret çirkinliğini silip atmış. Siretin suretine insaf etmezken, suretin siretine merhamet etmemiş! (Zemahşerî, 2006, 12/184).

Benzer bir bağlamda kaydedilen aşağıdaki rivayette ise Halife Ömer b. Abdülazîz (öl. 101/720), ahlaki meziyetlerinin tersine sureten çirkin biriyle karşılaştığında duruma uygun düşen bir ayet okuyuvermiş:

Ömer b. Abdülazîz ahlaki meziyetlerini bildiği bir adamı zekât memuru olarak tayin etmek istemiş. Huzura çağırıldığı şahsın vasıflarının aksine son derece çirkin bir surette olduğunu görünce şu ayeti okumuş:

(وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا)

Sizin hor gördüğünüz kimseler için, Allah onlara asla hiçbir hayır vermez diyemem. (Hûd:31); (İbn 'Abdürabbih, 1984, 4/290); (İsfahânî, 1999, 1/343); (İbn Hamdûn, 1996, 2/227); (Şerîf el-Murtazâ, 1954, 2/339).

7. Çirkinle Karşılaşmanın Uğursuzluk Sayılması

Bazı durum ve olguların ya da varlık ve hadiselerin uğursuz addedilmesine, pek çok kültürde olduğu gibi İslam öncesi Arap kültüründe de rastlanmaktaydı. Örneğin Cahiliye dönemi Arap toplumunda putperest Araplar, sefer öncesinde kuş uçurur, hayvan sağ tarafa uçtuğu takdirde o yolculuğun hayır, sol tarafa

uçtuğunda ise şer bir sonuç doğuracağına inanarak kendilerine bu durumdan uğursuzluğa ya da talihe dair bir karine çıkarırlardı.

Peygamberimizin sözlerinde uğursuzluk diye bir şeyin olmadığı vurgusu yapılmasına rağmen bazı durumları uğursuz kabul etme anlayışı İslami dönemde de varlığını devam ettirmiştir. Bu kabullerden biri de kör, çirkin, şaşlı vb. biriyle karşılaşıldığında bunun uğursuzluğa dolayısıyla bir felakete işaret olabileceğine yönelik inanışı. Nevâdir derlemelerinde bu gibi durumlarla karşılaşma sahnelerini hikâye eden bir dizi anekdot aktarıldığı görülmektedir. Örneğin bunlardan biri, oldukça çirkin suratlı olan Di'bil'in (öl. 246/860) başına gelen şu olaydır:

'Ume'yr el-Kâtib tipsiz mi tipsiz bir adamdı. Günün birinde sabahleyin erken bir saatte, yolda Di'bil'e rastladı. Bu karşılaşmayı uğursuzluk kabul eden Di'bil, 'Umeyr'e hemen şu beyitleri okudu:

خَرَجْتُ مُبْغِرًا مِنْ سُرٍّ مَنْ رَا أَبَايُرُ حَاجَةً، فَإِذَا عُمَيْرُ
فَلَمْ أَتُنِّ الْعِنَانَ وَقُلْتُ: أَمْصِي فَوْجَهُكَ يَا عُمَيْرُ خَرَى وَخَيْرُ

Sabah erkenden çıkmıştım bir hâcet için Samarrâ'dan

Yolda kime rastlayayım, bizim ucebe 'Umeyr

Salmadan dizginleri dedim kendisine

Bendeniz gidiyorum, hadi bana eyvallah

Suratında uğursuzluk, hayra çıkar inşallah. (İbn Hamdûn, 1996, 8/35).

8. Çirkinlikle İlgili Meseller, Veciz Sözler

Meseller (emsâl) Arapların İslam öncesi dönemden başlayıp yüzlerce yıllık bir süreçten geçerek hem şifahi gelenekte varlığını sürdürmüş hem de emsâl kitaplarında yerini almış oldukça zengin bir kültürel müktesebatıdır. Başlangıçta belirli bir olaya binaen söylenen meseller zamanla benzeri hadiselerle de teşmil edilerek birer klişe halini almıştır. Bu kalıplaşmış ifade biçimleriyle nesiller boyu dilden dile söylenegelmiştir. Sayıları binleri aşan, konu ve tema açısından çeşitlilik arz eden Arap mesel literatüründe “çirkinlik” temasına de hatırı sayılır bir yer ayrılmıştır.

Emsâl derlemeleri içinde, çirkinlikle ilgili söylenmiş veciz sözlerin hangi olaya binaen söylendiğini aktaran rivayetler bulunmaktadır. Bu kategoride değerlendirebileceğimiz bir meselde, hakikatle yüzleşen birinin, aceleyle verdiği hükümden nasıl geri döndüğü mizahi bir üslupla anlatılır:

Bir adam ailesine ait kaybolan iki eşeği ararken peçesi güzel bir hanımefendiye tesadüf etmiş. Kadınlı koyu bir muhabbete dalan adamın gönlü hatuna kayınca eşekler aklından uçup gitmiş. Muhabbetin iyice derinleşmesiyle yüzündeki peçeyi kaldıran hatunun kazma gibi iri ve çarpık dişleri görününce bizimkisi aynı evsaptaki eşeğini hatırlamış ve kadının yanından hemen uzaklaşmış. Sonrasında da meşhur sözünü söylemiş:

دَكَرَنِي فُوكِ جَمَارِي أَهْلِي.

Ağzınız (ağızdaki dişleriniz) bana bizim iki eşeği hatırlattı. ('Âmili, 1998, 2/300); (Zemahşerî, 1987, 2/85); (el-'Askerî, 1988, 1/463); (el-Meydânî, ts., 1/275).

İnsanın gönül dünyasındaki çirkinlik ya da güzelliğin dışı vurumu genel olarak dinî ahlaki alanda, özelde ise tasavvufî eğitimde sıkça ele alınan konulardandır. Bu durum manzum ya da mensur edebî üretilere yansıyan mesel örneklerinde de, “bâtında olanın zahire yansıması” ya da “bâtın-zahir çelişkisi” şeklindeki temalar altında sıklıkla ifade edilmiştir. Örneğin bir insanın çehresine yansıyan sevimlilik ile iç dünyasına hâkim olan kötülük arasındaki çelişki “Hâlid'deki en güzel taraf onun suretidir (İsfahânî, 1999, 1/342) [أَحْسَنُ مَا فِي خَالِدٍ وَجْهُهُ] şeklindeki bir meselle açıklanmıştır.

“Çirkinliğe gark olmuş kişinin tek güzelliği suratıdır (İsfahânî, 1999, 1/342) [أَحْسَنُ مَا فِي الْقَبِيحِ] وَجْهَهُ] meseli de yaklaşık aynı mesajı vermektedir. Aşağıdaki ibarede ise sureten ve sireten çirkinliğin ortaya çıkardığı “ağır vaka” ironik bir biçimde şöyle anlatılmıştır:

مَخْبَرُهُ أَقْبَحُ مِنْ وَجْهِهِ وَوَجْهُهُ بِالْقَبِيحِ مَشْهُورٌ

Sireti sûretinden daha da çirkin. Suratı ise çirkinlikte zirve! (İsfahânî, 1999, 1/342).

Klasik edebiyatta kaydedilen vecizelerin bir bölümü ise çirkinlik ve çirkinlerle ilgili yapılan sıra dışı teşbihlere dairdir. Örneğin ağzından adeta bal damlayan fakat çirkin bir fizyonomiye sahip kimseler için “Kötü ambalaj içinde halis bal (İsfahânî, ts., 22/118; Câhiz, 2002, 132) [عَسَلٌ طَيِّبٌ فِي ظَرْفِ سُوءٍ] şeklinde zarif bir teşbih kullanılmaktadır.

Hat sanatında [و] harfinin çeşitli zeminlere sanatkârane bir şekilde meşki, hattatlar için en çok hoş giden icralardan olmuş; muhtelif üsluplarda stilize edilen bu harf, görenleri mest edecek bir sanatsal olgunluğa ulaşmıştır. Bununla birlikte, ‘Amr [عمر] isminde olduğu gibi, ilgili harfin sözcüğün aslında bulunmayıp, Ömer [عمر] isminden ayırt edilebilmesi için zaid olarak gelmesi, Arapça imlada temel bir kural olup, [و]’ın sözcüğün yapısındaki bu iğreti duruşu, insanın uzuvlarındaki orantısızlığa iteşbih edilerek mizah edebiyatında da bir hiciv unsuru olarak kullanılmıştır. Örneğin bir kimsenin başındaki kepçe gibi çıkıntılı kulaklar ya da küreği andıran uzun burnu eleştiriye konu edecekleri zaman Araplar malum deyimden istifade yoluna giderler:

أَسْمَجُ مِنْ وَאוِ عَمْرٍو

‘Amr sözcüğündeki “Vav”dan daha sevimsiz /eğreti. (İbn Hatîb, 2002, s. 369).

Arap klasiklerinde kaydedilmiş meseller ya da özlü sözler içerisinde çeşitli duyguların devreye girmesi sonucunda realitenin kayb olduğu, güzel bir şeyin çirkin olarak görüldüğü durumlar da birtakım özlü sözlerle formüle edilmiştir. Örneğin bir annenin gözünde kendi yavrusu “güzeller güzeli” olduğu gibi, kumaların birbirlerini güzellik-çirkinlik hususundaki değerlendirmeleri de subjektiflikten uzak kalamamaktadır. Bu durumu açıklamak üzere Araplar şöyle bir mesele başvurmuşlardır:

أَقْبَحُ مِنَ الْقَبِيحَةِ فِي عَيْنِ ضَرَّتِهَا.

Kumasının gözündeki çirkinden çok daha çirkin. (İsfahânî, 1999, 2/306; İbn Hatîb, 2002, s. 369).

9. Çirkin Kadınlar

Manzum ya da mensur edebî ürünlerde kadın imajı her zaman genişçe yer verilen temalardan olmuştur. Kadındaki letafet ve güzelliğin tasviri, İslam öncesi döneme ait eserlerden başlayarak Arap edebiyatının her safhasında görülebilen bir çeşnidir. Kadındaki fiziksel estetiğin yanı sıra onda çirkinlik barındıran unsurlara işaret eden, bunları alay konusu yapan ya da mizahi bağlamda değerlendiren zengin bir edebî üretimle karşılaşmaktadır. İlgili tema, hususan bedevi zümresince de belagat ve fesahat meziyetleri devreye sokularak edebî bir üslupla ele alınmıştır. Mesela bir bedevi, karşısına çıkan oldukça çirkin bir kadını ilginç bir üslupla şu şekilde tasvir etmiştir:

لَعَنَهَا اللَّهُ، كَأَنَّ وَجْهَهَا وَجْهَ إِنْسَانٍ رَأَى شَيْئًا فُرِعَ مِنْهُ!

Kahrolası kadın; suratı öcü görmüş insan adeta! (Âbî, 2004, 3/160).

Arap edip ve şairlerinin durum ya da kişileri betimlerken teşbih ve metaforlardan sıkça yararlandıkları bilinmektedir. Genel olarak kadınların fiziksel özelliklerinin her ortamda konuşulmasının hoş karşılanmadığı kadim Arap toplumunda, bu gibi durumların kinaye ya da telmih gibi edebî sanatlardan istifade edilerek dolaylı bir şekilde anlatıldığı görülür. Mesela dinî-ahlaki açıdan hassasiyeti daha yüksek bir mecliste çirkinlik-güzellik kavramlarının bazı fıkhi terimler kullanılması suretiyle ifade edildiğini görebiliriz. Bu bağlamda, İbn Ali es-Sekafi ve arkadaşlarının güzel kadın için [حُجَّةٌ] (kesin delil); çirkin kadın içinse [دَاحِضَةٌ] (çürük delil) terimlerini kullanarak aralarında şakalaştıkları bilinmektedir. (İbn Hamdûn, 1996, 8/332).

Klasiklerde dinî duyarlılığı yüksek bir toplulukta ya da ilim meclisinde bulunma gibi bazı nedenlerle saklanma ihtiyacı hissedilen duygular şifrelenerek ifade edilirken fıkhi terminolojiye ek olarak Kur'an terminolojisinden de yararlanılmaktadır. Hac yolculuğu esnasında İbnü'l-Münkedir (öl. 131/748) ile öğrencileri arasında cereyan eden diyalogu anlatan aşağıdaki rivayet bu duruma güzel bir örnektir:

Hac seyahati sırasında İbnü'l-Münkedir'e bir grup genç de eşlik ediyordu. Bu gençler yolculuk esnasında cazibedar bir kadınla karşılaştıklarında aralarında şifreli bir şekilde "Çarpıldık! [قَدْ أُتِرْنَا] ibaresini kullanıyor, hocalarının da bundan neyi kastettiklerini bilmediğini zannediyorlardı. Kafile, güzergâhları üzerinde, başında duvağı andıran bir örtü bulunan bir hanıma rastladı. İçlerinden kendisini tutamayann bir genç "Adeta ateş parçası [بَارِقَةٌ] dedi. Fakat kadın, duvağını kaldırıp da ucube derecesinde çirkin biri olduğu ortaya çıkınca bu defa da hocaları "Ateş olmasına ateş ama cehennem ateşi [صَاعِقَةٌ] deyiverdi. (İbşîhî, 1998, s. 198); (İbn Hamdûn, 1996, 8/332).

Çirkin kadın tasvirlerinde teşbih, telmih vb. usullerle yapılan eleştiriler bazen hakarete varabilmektedir. Hicivde çoğu kere bir sataşma, karşı bir saldırıyla dengeleneceğinden, tahkire maruz kalan çirkin kadınların da maruz kaldıkları muameleye benzer tonda karşılıklar vereceklerini öngörebiliriz. Mesela böyle bir hesaplaşmayı hikâye eden aşağıdaki anekdotta, Kur'an ayetleri kullanılarak sergilenen hicve, incelik kazandırılmıştır:

Edepsiz laf cambazı bir aktarın dükkânına müşteri olarak çirkin bir kadın gelmiş. Aktar kadındaki meymenetsiz suratı görünce kıyamet sahnesini betimleyen

(وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ)

Vahşi yaratıklar haşredildiğinde. (Tekvir:5).

ayetini okumuş. Kadın usulü bozmadan misliyle mukabele etmiş:

(وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ)

Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye yelteniyor. (Yasin:78) (İbnü'l-Cevzî, 1997, s. 151-152).

Cahiliye dönemi Arap sosyal hayatında genel olarak değer verilmeyen, hatta pek çok zaman bir meta gibi görülerek tahkire maruz kalan kadın, İslam diniyle birlikte hak ettiği konuma yükselmiştir. Öte yandan Orta çağ Avrupa'sında yaygın olarak görülen kadına karşı kullanılan nefret dilini ifade eden mizojini olgusunun benzer yansımalarını Müslüman Arap toplumunda da görüldüğünü ifade etmek gerekir. Mizojinik yaklaşımların bir bölümü de çirkin kadınların tahkire maruz kalmaları şeklinde tezahür etmiştir. Aşağıdaki beyit buna güzel bir örnektir:

سَفَرْتُ فَمَلَّتْ لَهَا هَجٌّ فَتَبَرَّقَعَتْ فَذَكَرْتُ جِيْنَ تَبَرَّقَعَتْ ضَبَّارًا

Açınca yüzünü (köpeğe benzetip) "Hoşt!" dedim, hemen peçesine büründü

Peçeyle yüzünü örttü fakat o halde bile bana bir köpek gibi göründü (Câhiz, 2003, 1/170 - 2/268).

10. Yaşlılığa Bağlı Çirkinlik

Yaratılıştan getirilen çirkinliklerin yanı sıra, türlü sebeplerle sonradan sahip olunan şekilsel bozukluklar kategorisine, zaman içerisinde insanda oluşan doğal değişim sonucu ortaya çıkan fiziksel deformasyonlar da dâhil edilebilir. Bu deformasyonla çirkin bir görünüme bürünen yaşlı grup, klasik Arap mizahına konu edilen figürlerden olmuştur. *Edeb* kaynaklarında yaşlılığa dair aktarılan anekdotlarda hem yaşlı kadın (kocakarı) hem de ihtiyar erkek figürünü kurban konumunda görürüz.

Yaşlı kadın figürüne dair kurgulanan anlatılarda dönemin sosyal yaşamında kadınların ve de yaşı ileri kadınların konumuna ilişkin bazı ipuçları bulabiliriz. Genellikle sosyal hayatta saygı gören yaşlı kadınlardan bir bölümü, fiziksel olarak hoş görünmemesi nedeniyle zaman zaman mizahın nesnesi konumuna düşmüş, alay edilmiş, hatta bazen tahkire dahi maruz kalmıştır. Böylesi yaşlı kadınları tanımlamak için kaynaklarda genellikle [عَجُورٌ] kelimesinin, bazen de bu sözcükle birlikte [شَمْطَاءٌ] sıfatının kullanıldığı görülmektedir. İlk kavramın zihinde oluşturduğu “çirkin kadın” imajı, bazı darbimesellere esin kaynağı olmuştur. Örneğin bir Arap deyişi şöyledir:

كَأَنَّ وَجْهَهُ وَجْهَ عَجُورٍ قَدْ رَاحَتْ إِلَى أَهْلِهَا بِطَلْقِهَا.

Suratı sanki boşanarak ailesine dönen kocakarı misali. (Zemahşerî, 2006, 2/191); (Bağdâdî, 1979, 1/218); (İbşîhî, 1998, s. 175).

Yaşlı kadın figürüne ilişkin kayda geçen anekdotların bir kısmı, ihtiyar kadınların boşanma veya tekrar evlenmesi halinde ortaya çıkan ironik durumları aktarmaktadır. Mizahı doğuran tema genelde, taliplerin, fiziksel ahvalinden haberdar olmadıkları kocakarılarla bir araya getirilmek istenmeleridir. Çirkin yaşlı bir kadının çöpçatan vasıtasıyla evlendirilmek istendiği aşağıdaki anekdotta hikâyenin kurgusu bu yöndedir:

Bir çöpçatan, eş arayan bir adama “*Efendi, tam zatınıza layık bir hanımefendi tanıyorum, görseniz bir nergis buketi!*” diyerek adamı heyecanlandırmış. Hayalinde güzeller güzeli bir hatun canlandıran adam nikâhladığı kadının aslında çirkin mi çirkin bir kocakarı olduğunu ancak zıfaf gecesi farkedebilmiş. Ertesi sabah erkenden çöpçatana gittiğinde “*Hatunun, nergis evsafında bir güzel olduğunu söyleyip beni kandırdın!*” diyecek olmuş ama nafi! Beriki pişkince “*Hile bunun neresinde, efendi?*” demiş ve eklemiş “*kar beyaz saçlar, papatyaya sarısı surat, neft yeşili bacaklar! Ben bu hatunu nergise benzetmeyeyim de ne edeyim?!*” (İbnü'l-Cevzî, 1997, s. 149); (el-Gazûlî, 1883, s. 45).

Klasik Arap mizahında yaşlılara ilişkin kaydedilen anlatılar içerisinde diğer bir figür ihtiyar erkeklerdir. Bu çerçevede kurgulanan hikâyelerin bir bölümünde, ileri yaşına ve çirkinliğine rağmen hayallerini evlilik süsleyen, hatta bazen fırsatını bulup çapkınlık yapmaya yeltendiği için alaya alınan ihtiyarların cezalandırıldığı aktarılmaktadır. Örneğin aşağıdaki anekdotta, babası tarafından gıyaben bir ihtiyara sözlendiği genç bir kadının, hadiseyi öğrendiğinde nasıl terör estirdiği hikâye edilmektedir:

Ebû ‘Ubeyde anlatıyor: Vâil kabilesinden çirkin bir ihtiyar, bir adamın kızlarından birine talip olmuş, baba da ikisini gıyaplarında söylemiş. Bir gün cariyelerle birlikte vakit geçirdiği sırada kızın sözlüsü eve çıkagelmış. Sözlendiği adamın geldiğini haber alan kız da müstakbel damadı görmek istemiş. Uzak bir mesafeden adamın çirkin ve de ihtiyar bir bunak olduğunu fark eden kadın hışımına eve girmiş, kılıç kuşanıp ardından adamın üzerine yalın kılıç yürümüş. (es-Serrâc, ts., 1/131); (el-Kalkaşendî, ts., 1/353); (Nüveyrî, 2002, 15/20).

Mizah derlemelerinde yaşlı çirkin erkek figürünü ele alan bazı hikâyeler ise ihtiyarların münasebetsiz bir şekilde evlilik ya da aşk tekliflerini konu alır. İlgili teklifler ani gerçekleştiğinde, bazen kadınlarca taciz olarak algılanmakta ve bu nedenle kadınlardan gelen tepki sert olabilmektedir. Örneğin aşağıdaki

anekdotta, yaşlıcana bir çirkinin güzel ve genç bir kadına yaptığı kurun bedeli, kadın tarafından ödetilmektedir:

Genç ve oldukça güzel bir hanım çamur bir yolda zor bela yürümeye çalıştığı bir sırada oradan geçmekte olan ihtiyar bir adam kadına yaklaşır kur da yaparak “*Güzelim*” demiş “*amcanın sakalına tutunuver de şu çamurdan seni kurtarversin*” demiş. Kadın verdiği karşılıkla adamı söylediği söze pişman etmiş: “*Emin ol amca, ayaklarına bulaşan şu çamur ellerime degecek pislikten bin kat daha temizdir!*” (el-Gırnâti, 2014, s. 130).

11. Bazı Meşhur Çirkinler

İslam telif geleneğinde sahabe, tâbiîn, âlim, şair, edip, sanatkâr, sufi, devlet ricali veya bazı önemli vasıflarıyla temayüz etmiş kişiler hakkında bilgiler veren tabakat ve rical kitapları, ilgili kişilerin bazı fiziksel özelliklerinden de bahsetmiştir.

Belirli bir şahsiyeti tanıtırken onunla ilgili dikkat çeken her bir fiziksel özelliğine işaret etme, uzuvlarındaki orantısızlık gibi bazı durumları belirtme; hususan çirkinlik çağrışımı yapan kusurları zikretme, bibliyografik kaynakların izlediği bir bilgi verme usulüdür. Bu usule, İslam öncesi dönemde yaşamış önemli bazı şahsiyetlerin tanıtımında da başvurulur. Mesela Lahmîler Devleti Kralı Nu‘man b. Münzir’in (öl. 594’ten sonra) biyografisi verilirken “Kısa boylu, oldukça çirkin ve de sedef hastası biriydi” şeklinde tanıtıcı ifadeler kullanılmıştır. (Câhiz, 2001, s. 8); (İbn Kuteybe, 2002, 1/165).

Meşhur çirkinler arasında İslam öncesi ve İslami dönemde yaşamış (muhadram) şairlerden Hutay’e’yi (öl. 59/678) zikredebiliriz. (Şeyho, 1913, 6/294). Muzipliği, şirretliği ve edepsizliğiyle de maruf şair “Hutay’e’ye” lakabı; kısa boylu ve çirkinliğinin yanı sıra düztaban oluşu sebebiyle verilmiştir. (el-Batalyevsî, 1996, 3/121).

İslami dönemde ise halife, emir, vezir vb. devlet ricali, âlim, şair, edip, nüktedan vb. ilim ve sanat erbabı içerisinde pek çok meşhur ismin de çirkinliklerine dair tavsifler yapıldığına tanık olmaktadır. Mesela kaynaklarda Ebû Süfyân’ın (öl. 31/651-52) çirkin, bastıbacak ve gece körü olduğuna ilişkin bilgiler yer almaktadır. (Zemahşerî, 2006, 4/276); (el-Bekrî el-Endelüsî, ts., 1/540). Keza Emevî halifesi Yezid’in (öl. 64/683) çirkin olduğu (Demîrî, ts., 1/101) Velîd b. Abdülmelik’in ise (öl. 132/749-50) çirkinliğinin yanı sıra bitmeyen bir burun akıntısından muzdarip olduğu rivayet edilmektedir. (Demîrî, ts., 1/9)

Hem İslam öncesi hem de İslami dönemde hayat sürmüş, çirkinliğiyle şöhret bulmuş birkaç şahsiyete dair bu özet bilgilerin ardından, bu yönüyle darbimesel haline gelmiş ve mizahi rivayetlere konu olmuş, diğer birkaç meşhur şahsiyeti de müstakil başlıklar altında kısaca tanıtmak yerinde olacaktır.

11.1. Ahnef b. Kays (öl.67/686-687)

Çirkin oluşunun yanı sıra başkaca fiziksel kusurlarıyla da bilinen Emevîlerin meşhur devlet ricalinden Ahnef b. Kays, Arapların, kendisiyle iftihar ettikleri dâhilerden biridir. Terâcim kitaplarında, onun fiziksel özelliklerine dair detaylı bilgiler verilirken hitabet ve belagattaki ustalığına işaret babında şu ifadeler de aktarılmıştır:

Başı kel, dişleri çarpık, avurtları şişkince, yamuk çeneli, alını öne biraz çıkıntılı, gözleri pörtlek, sakalı seyrek, çarpık bacaklı bir adamdı. Fakat konuşmaya başlamayagörsün, fiziksel kusurlarının oluşturduğu olumsuz izlenimi anında siler atardı. (Câhiz, 2003, s. 293 - 2002, 1/68); (İbn ‘Abdürabbih, 1984, 8/121).

Arap dâhilerinden Ahnef b. Kays, fiziksel kusurların oluşturduğu olumsuz imajı, etkili konuşma yeteneği, hazırcevaplığı ve zekâsı sayesinde silebilen güçlü bir hatiptir. (Dîneverî, 1996, 4/36); (İbn ‘Abdürabbih, 1984, 2/96). Ona ilişkin aktarılan rivayetlerin bir bölümü, dış görünüşüne bakıp da onu hicvetmeye yeltenenlerin hüsrana biten girişimlerine dairdir. Örneğin aşağıdaki anekdot, onu alaya almaya kalkışan bazı rakiplerinin heveslerini kursaklarında nasıl bıraktığına dair tarihi bir rivayettir:

Ahnef b. Kays, Mus‘ab b. Zübeyr’in vali olduğu dönemde Kûfe’ye gelmiş. Bu ziyaret sırasında Mus‘ab’la da görüşmüş. Onun oldukça çirkin, boyu kısa ve bacakları çarpık bir adam olduğunu gördüğünde Mus‘ab’la Ahnef arasında şu diyalog yaşanmış:

Musab: Doğrusu hayret ettim Ebû Bahr; kavminin ne en asilisin, ne de en cömerti. Buna rağmen nasıl oldu da bu mansıba ulaştın?

Ahnef: Sende eksik olduğunu fark ettiğim bir şey sayesinde.

Musab: Neymiş o?

Ahnef: Benimle ilgili lüzumsuz konulara sen burnunu çokça sokuyorsun. Ben ise sana dair, alakam olmayan hususlarla hiç ilgilenmiyorum! (Husrî, ts., 3/702).

11.2. İyâs b. Muâviye (öl.122/740)

Meşhur çirkinler içerisinde dikkat çekici isimlerden biri de zekâsının kıvraklığı ve güçlü ferasetiyle Emevîler döneminin ön plana çıkan meşhur kadılarından, “Kâdı İyâs” unvanıyla maruf İyâs b. Muaviye’dir. Temayüz ettiği pek çok üstün meziyetlerinin yanı sıra İslam hukukuna dair meseleleri çözmedeki başarısı nedeniyle o dönemin Kûfe valisi İbn Hübeyre’nin (öl. 110/728) dikkatini çekmiş ve kadılık teklifini bizzat validen almıştır. Kadı İyâs’ın böylesi prestijli bir göreve sahip olduğu bazı kusurları ve de çirkinliği nedeniyle başlangıçta kabul etmeye yanaşmaması, buna mukabil Vali’nin İyâs’ı ikna etmek için sarfettiği çaba İbn Abdürabbih’in (öl. 328/940) *el-İkdül-ferîd*’inde şöyle aktarılmaktadır:

Vali İbn Hübeyre, kadı tayin etmek istediğinde İyâs b. Muâviye’ye teklif götürmüştü. İyâs; çirkin oluşu, sert bir mizaca sahip olması ve konuşurken çektiği güçlük nedeniyle teklif edilen göreve kendisinin uygun olmadığını beyan etmiş. Ancak böylesi ateşin bir zekâyı istihdamdan mahrum kalmak istemeyen vali onu şu sözleriyle ikna etmiş: “*Kırbaçla gücüne güç katarsınr. Dilindeki kekemeliğe takılma, zira öyle ya da böyle meramım ifade edebiliyorsun. Çirkinliğine gelinceyse, onu hiç kafana takma; Çünkü seni güzellik yarışmasında yarıştıracak değilim!*” (Husrî, ts., 1/199); (Câhiz, 2002, 1/101); (İbn ‘Abdürabbih, 1984, 1/22); (Şureyşî, 2006, 1/202).

Çirkinliğine rağmen, derin ilmi ve bunu insanlara aktarmadaki başarısı Kâdı İyâs’ı ön plana çıkaran meziyetlerindedir. Rivayetlere bakılırsa, daha önce kendisiyle tanışmayan insanlar İyâs’la ilk karşılaştıklarında onu gayet çirkin ve paspal bir adam olarak algılamakta, bu nedenle de küçümseyici bakışlarla onu süzmekten geri durmamaktadırlar. Ne var ki İyâs, geçen süre içerisinde ilmi, fesahatı, belagatı ve hitabeti sayesinde hazırunu etkilemekte, kısa bir süre zarfında da meclisinde yer alanları kendisine hayran bırakmaktadır. Aşağıda aktardığımız Kâdı İyâs anekdotu, tam da bu durumu hikâye etmektedir:

Bir keresinde Kadı İyâs Şam Mescidinde çoğunluğunu Kureyş eşrafının oluşturduğu bir ilim halkasına dâhil olmak istemiş ve gelip meclisin tam ortasına oturmuş. Halkadakiler çirkinliği, kızıla çalan teni, pejmürdeliği ve bir deri bir kemik olması nedeniyle onu küçümsemeye kalkmışlar. Fakat ilerleyen dakikalarda dehasını fark ettiklerinde İyâs’tan özür dilemişler ve ona şöyle demişler: “*Efendim kusurumuz varsa ona zâtınız da ortak. Zira halkamıza bir miskin kisvesinde dâhil oldunuz, sultanlara yaraşır bir belagatla kelam ettiniz!*” (Câhiz, 2002, 1/100).

11.3. Beşşâr b. Bürd (öl. 167/783-784)

Beşşâr b. Bürd, üstünü kırmızı bir et tabakasının kapladığı pörtlek gözlerinin yanı sıra, yüzündeki çiçek hastalığından kalan kabarcıklardan dolayı çirkin mi çirkin ve ürkütücü çehreye sahip bir adamdı. (Bağdâdî, 1979, 3/230); (Şerîf el-Murtazâ, 1954, 1/134); (Şevki Dayf, 1960-1995, 3/205). Ayrıca uzun boylu, iri cüsseli ve doğuştan iki gözü de âmâ olan Beşşâr, bir inşad performansı öncesinde başlangıçta ellerini çırpar, genzini bir güzel temizler, önce sağına sonra soluna okkalı birer balgam atar, ardından şiirini inşada geçerdi.

Çirkinliğinin yanı sıra bu tiksindirici ritüel, dinleyenler nezdinde onu iğrenç kılsa da Beşşâr, sanatını icra etmeye başladığında kendisiyle ilgili olumsuz düşünceleri ustaca silmeyi başardı. (İbn Asâkir, 1951, 33/265);(el-Abbâsî, ts., 1/291).

11.4. Câhiz (öl. 255/869)

Klasik Arap edebiyatı çevrelerinde çirkinliği müsellemler arasında en fazla dikkati çeken isimlerden biri de kadim dönem edebiyatı velûd müelliflerinden ‘Amr b. Bahr el-Câhiz’dir. Biyografik ya da ansiklopedik pek çok klasikte Câhiz’in fiziksel vasıflarından bahsedilirken çirkinliğine özellikle vurgu yapılmaktadır. Örneğin ona dair tavsiflerden bazıları şöyledir:

Ebû Osman künyesiyle bilinen Câhiz’in bu lakapla tanınmasının nedeni pörtlek gözleridir.” (Demîrî, ts., 1/253)

Câhiz dedesi Fezâra’ya benzer kara tenli, çirkin yüzlü, kısa boylu ve de görüntüsü berbat biriydi.” (Câhiz, 2001, s. 8).

Hatta hiciv şairlerinden bazıları onun bu ucube tabiatını dillerine dolamışlardır. Örneğin meşhur heccav (Cemmâz) onunla ilgili şu beyti nazmetmiştir:

مَا كَانَ إِلَّا دُونَ قُبْحِ الْجَائِظِ لَوْ يُمَسِّحُ الْجَنْزِيرُ مَسْحًا تَائِبًا

Tekraren hilkatında bozulma olsa domuzun

Yine de çirkinlikte Câhiz’le boy ölçüşemezdi!

(Şîrvânî, 1907, 30); (Hamevî, t.s., 2/285); (Vatvat, 2008, s. 242);

(İbşîhî, 1998, s. 275); (‘Âmilî, 1998, 2/256); (Şureşî, 2006, 2/458).

11.5. el-Harîrî (öl. 516/1122)

Klasik arap edebiyatında çirkinliğe ilişkin rivayetler içerisinde Makâmât türünün öncü temsilcilerinden el-Harîrî’ye izafe edilenler özellikle ilgi çekicidir. O, ahlaki bir kusur sayılan cimriliğinin yanı sıra çirkinliğiyle de nam salmıştı.

Hakkındaki bazı değerlendirmeler dikkate alınacak olursa Harîrî, bizatihi çirkinliğinden dolayı mizaha yönelen bir edip ve şairdir. (Şevki Dayf, ts., s. 293). Dil ve üslubundaki mükemmellik, nüktedan şahsiyeti vb. bir dizi vasfı nedeniyle pek çok ilim talibi Harîrî’nin ilim halkasına iştirak ederek ilminden istifade ederdi. Ona nispet edilen rivayetlerden bir bölümü, ders halkasına iştirak etmek üzere uzunca bir seyahatten sonra huzura gelen ilim talebelerinin Harîrî’nin yüzünü görmeleriyle ders halkasına katılmak istemedikleri bilgisini aktarmaktadır. Anlaşılan Harîrî bu kimselerin ilk andaki tereddütlerini üstün zekâsı ve ferasetiyle fark eder, esprili yaklaşımıyla da onları ders halkasına dâhil etmeye çalışırdı. Aşağıdaki anekdot buna dair bir örnektir:

Bir genç Harîrî'nin ilim halkasına dâhil olabilmek için uzunca bir yolculuk yapar, nihayet şehrine gelir, ahalden onun ders verdiği camiye öğrenir. Lakin tam camiye gireceği sırada ucube suratlı bir adamın ders halkasının tam ortasında oturarak ders anlattığını fark eder, kendi kendine “*Harîrî dedikleri zat, bu hilkat garibesi değildir herhalde*” deyip halkaya dâhil olmaktan vazgeçer. Ancak tam geri dönecekken “*Ya Harîrî oysa? Olabilir mi ki?*” şeklinde gelgit yaşar. Sonra yine “*Yok yok, şu tipsiz o zat olamaz*” diye aklından geçirir. Bu gelgitleri birkaç defa yaşar. Genç ikircikli hâlet-i ruhiye içerisinde geigitler yaşarken Durumu farkedene Harîrî gence takılır: “*Yürü bakalım, genç! Anlaşılan sen tecrübeli bir maymundan daha iyisinin peşindesin!*” (Dayf, ts., s. 70); (Şihâbeddin el-Misrî, 1920, s. 292).

Sonuç

Bütün milletlerin edebiyatında mutlak surette yer verilen “fiziksel çirkinlik” olgusu, klasik Arap edebiyatında da erken tarihlerden itibaren yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Hatırı sayılır sayıda Arap klasiğinin muhtevasında ana ya da alt başlıklara konu edilen çirkinlik, ilgili ilgisiz diğer pek çok başlık altında da yer almış, nihayet konuya ilişkin zengin bir müktesebat ortaya çıkmıştır. İlgili materyal sadece *edeb* kitaplarıyla sınırlı kalmayıp terâcim türü eserlerde de bununla ilgili zengin bir rivayet mahsülü kaydedilmiştir.

Araplar yüz çirkinliğini edebiyatın konusu yaparlarken buna dair mizahi materyali özenle kaydetmişlerdir. Klasik Arap edebiyatı kaynaklarında çirkinliğe dair aktarılan anekdotik malzemeyi bazen mensur rivayetler bazen de nesir içerisinde manzum parçalar bulunduran karma metinler halinde görebiliriz.

Arapların hususan bedevi zümresinin çirkinlik tasvirindeki performansı, hayal güçlerinin düzeyini ve tasvirdeki başarılarını göstermektedir.

Arap kültüründe bir çirkine –Arap dilinin esnek imkânlarından da istifade edilerek - hiciv ve tahkir yoluyla yüklenilmesi yaygın şekilde görülen bir durumdur. Bu konuda İslam dininin öğretilerinin sanat, edebiyat ve mizah adına kısmen kulak arkası edildiğini söylemek mümkündür.

Çirkin eleştirisinde kullanılan dilin, sıradan halk tabakasından biri ya da önemli bir şahsiyet olmasına bakılmaksızın bazen hafif dokundurmalar kimi zaman ise ölçsüz hakaretler şeklinde olabigerçekleştiği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, mizahi anlatılardaki çirkine karşı kullanılan eleştiri dilinin, yer yer nezih yer yer de kaba bir üslupla tezahür ettiği anlaşılmaktadır.

Genelde kısa rivayetlerin uzun anlatılara göre gerek dil ve üslup hususiyetleri gerekse mizah vurgusu bakımından nispeten daha güçlü olduğunu söylemek mümkündür.

Klasik Arap edebiyatında mahsus bir mizah üretme usulü olan Kur’an ayetlerinden iktibasla yapılan nüktelerin bir bölümünde ana fikir çirkin eleştirisidir.

Başta felsefe olmak üzere pek çok sanat dalının ilgi alanına da giren çirkinliğin çok sayıda anekdotik rivayetin konusu olması Arap mizahının tema açısından zenginliğini göstermektedir.

Arap dilinde özellikle “yüz çirkinliği”ni ifade etmek üzere çok sayıda sözcük ve tabirin kullanılması, lügat ve edebiyat kitaplarında bu ifadeler arasındaki nüanslarına yer verilmesi Arap dilindeki ifade zenginliğine bir işaretir.

Kaynakça

- Abbâsî, Ebü'l-Feth. (t.y.). *Maâhidü't-Tensîs 'alâ Şevâhidi't-Telhîs*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb.
- Âbî, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Hüseyn. (2004). *Nesrî'd-Dür fî'l-Muhâdarât* Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Ahmed b. Hanbel. (2001). *el-Müsned*. b.y.: Müessesetü'r-Risâle.
- Âmili, Bahâüddin. (1998). *el-Keşkül*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Âskerî, Ebû Hilâl. (t.y.). *Uyûnü'l-Ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- Âskerî, Ebû Hilâl. (1988). *Cemheratü'l-Emsâl*. b.y.: Dâru'l-Fikr.
- Bagdâdî, Abdülkadir. (1979). *Hızânetü'l-Edeb*. Kahire: y.y..
- Batalyevsî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Seyyid es-Seyyid. (1996). *el-İktidâb fî Şerhi Edebi'l-Küttâb*. Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Berkûkî, Abdurrahman b. Ahmed. (t.y.). *ez-Zehâir ve'l-Abkariyyât*. Mısır: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyye.
- Serrâc, Cafer b. Ahmed b. Hüseyn Ebû Muhammed. (t.y.) . *Masâri'u'l-Uşşâk*. Beyrut; Dâru Sâdır.
- Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. (2001). *el-Buhâlâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. (2002). *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl.
- Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. (2003). *el-Hayevân..* Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Câhiz, Ebû Osman 'Amr b. Bahr. (2003). *el-Mehâsin ve'l-Ezdâd*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl.
- Dayf, Şevki. (1960). *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*. Kâhire: Dâru'l-Maârif.
- Dayf, Şevki. (t.y.). *El-Fennü Ve Mezâhibüh fî'n-Nesrî'l-Arabî*. Kâhire: Dâru'l-Maârif.
- Demîrî, Kemâleddîn. (t.y.). *Hayâtü'l-Hayevâni'l-Kübrâ*. b.y.: y.y..
- Dîneverî, İbn Kuteybe. (2002). *eş-Şî'r ve's-Şu'arâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Dîneverî, İbn Kuteybe. (1996). *Uyûnu'l-Ahbâr*. Kahire: Matba'atu Dâri'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Eftasî, Emînü'd-Devle Ebû Cafer. (2015). *el-Mecmû'u'l-Lefîf*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami.
- Endelüsî, Ebû Ubeyd Abdullah el-Bekrî. (y.y.). *Semtu'l-âli fî Şerhi Emâli'l-Kâli*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Gazûlî, 'Alâuddîn el-Behâî. (1883). *Metâli'u'l-Budûr fî Menâzili's-Surûr*. b.y.: Matba'atu İdâreti'l-Vatan.
- Gırnâtî, İbn 'Âsım, Ebû Bekr Muhammed b. Muhammed b. 'Âsım. (2014). *Hadâiku'l-ezâhir fî müstehsini'l-ecvibe ve'l-müdhikât ve'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-hikâyât ve'n-nevâdir*. Kahire: Dâru'l-Kütübî ve'l-Vesâiki'l Kavmiyye.
- Günday, Hüseyn. (2013). *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*. Bursa: Emin Yayınları.
- Hamevi, Ebü'l-Mehâsin Takiyyüddin Ebu Bekr b. Ali İbn Hicce. (t.y.). *Semerâtü'l-evrâk fî'l-muhâdarât*. Kâhire: Mektebetü'l-Cumhûriyyeti'l-Arabiyye.
- Husrî, Ebû İshak İbrâhim b. Ali. (t.y.). *Zehru'l-Âdâb ve Semeru'l-Elbâb*. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- İbn Asâkir. (1951). *Târihu Medîneti Dımaşk*, Dımaşk: y.y..
- İbn 'Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. (1984). *el-İkdü'l-Ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn 'Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. (t.y.). *Tabâi'u'n-Nisâ*. Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân.
- İbnü'l-Cevzî. (1997). *Ahbâru'z-Zırâf ve'l-Mütemâcinîn*. Beyrut: Dâru İbn Hazm.

- İbn Hamdûn, Ebü'l-Me'âlî Bahâüddîn Kâfî'l-Küfât Muhammed b. el-Hasen. (1996). *et-Tezkiretü'l-Hamdüniyye*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Hatîb, Muhammed b. Kasım. (2002). *Ravdü'l-Ahyâru'l-Müntehabi min Rebî'i'l-Ebrâr*. Halep: Dâru'l-Kalemi'l-'Arabî.
- İbn Kayyim el-Cevziyye: (1989). *Uddetü's-Sâbirîn ve Zehîretü's-Şâkirîn*. Şam: Dâru İbn Kesîr.
- İbşîhî, Ebü'l-Feth Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mansûr. (1998). *el-Müstetrafi fî Külli Fennin Müstazraf*. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb.
- İsfahânî, Ebu'l-Ferec. (t.y.). *Kitâbü'l-Egânî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İsfahânî, Râgıb. (1999). *Muhâdarâtü'l-Üdebâ*. Beyrut: Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam.
- Kâlî, Ebü Ali İsmâil b. el-Kâsım. (1926). *el-Emâlî*. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye.
- Meydânî, Ebü'l-Fadl Ahmet b. Muhammed b. İbrahim. (t.y.). *Mecma'u'l-emsâl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rifet.
- Mısırî, Ahmed b. Ali Şihâbeddîn (1920), *el-Filâke ve'l-Meflûkûn*. Mısır: Matbaatu's-Şa'b.
- Müslim b. Haccâc b. Müslim. (1916). *Sahîhü'l-Müslim*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Nüveyrî, Şihâbüddîn. (2002). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâik'l-Kavmiyye.
- Rizkullah b. Yusuf Şeyho. (1913). *Mecâni'l-Edeb fî Hadâiki'l-'Arab*. Beyrut: Matbaatu'l-Âbâi'l-Yesû'iyîn.
- Se'âlibî, Ebü Mansûr. (t.y.). *el-İcâz ve'l-İcâz*. Kahire: Mektebetü'l-Kur'an.
- Se'âlibî, Ebü Mansûr. (1981). *et-Temsîl ve'l-Muhâdara*. thk. Andülfettah Muhammed. b.y.: ed-Dâru'l-Arabiyyetü li'l-Küttâb.
- Şerîf el-Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. (1954). *Emâlî'l-Mürtezâ. (Gurarü'l-fevâid ve dîrari'l-kalâid)*. b.y.: Dâru İhyâi'l- Kütübî'l-'Arabiyye.
- Şirvânî, Ahmed b. Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ensârî. (1907). *Nefhatü'l-Yemen fimâ Yezûlü Bizikrihiş-Şecen*. Mısır: Matbaatü't-Tekaddümi'l-'İlmiyye.
- Şureşî, Ebü Abbas Ahmed b. Abdülmü'min b. Musa el-Kaysî. (2006). *Şerhu Makâmâtî'l-Harîrî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Tevhîdî, Ebü Hayyân, el-Endelüsî, (1988). *el-Basâir ve'z-Zehâir*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Vatvat, Ebü İshak Burhaneddin. (2008). *Guraru'l-Hasâisi'l-Vâdha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Zemahşerî, Cârullah. (2006). *Rebî'u'l-Ebrâr ve Nusûsü'l-Ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye.
- Zemahşerî, Cârullah. (2017). *Tesliyetü'd-darîr*. Beyrut: ed-Dâru'l-Mâlikiyye.